

Н. В. Бабковаканд. іст. наук, старший викладач кафедри культурології та музеєзнавства,
Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

akademixdak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0347-0633>

СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В ХАРКОВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

2025-й — знаковий рік для фахівців бібліотечного профілю. А вже 100 років тому, на базі місцевого закладу вищої освіти розпочалася безперервна підготовка спеціалістів бібліотечної сфери вищої категорії. На жаль, цей період мало вивчений у спеціалізованих наукових виданнях. Окремі його аспекти містяться в працях Н. М. Кушнарєнко [23; 24], А. А. Соляник [24], Н. М. Березюк [6; 24], Н. А. Бачинської [5], А. В. Гуменчука [13] та ін. Вивчення становлення вищої бібліотечної освіти першої половини ХХ ст. ускладнюються досить незначною джерельною базою, серед якої переважають архівні джерела центральних органів влади, закладів вищої освіти, періодична преса, праці сучасників подій. Проте комплексне поєднання вказаних інформаційних джерел сприяло відновленню процесу становлення вищої освіти бібліотечного профілю в м. Харкові.

Перша спроба запровадити інституційну підготовку бібліотекарів відноситься до 1921 р., але експеримент у м. Одеса був невдалим, і вже наступного, 1922 р., всі слухачі музейно-архівно-бібліотечного відділу були переведені до інших факультетів Одеського інституту народної освіти [25, с. 122–123].

Представники радянської влади врахували попередній невдалий досвід підготовки бібліотечних працівників вищої категорії. У 1924 р. на державному рівні було прийнято рішення про перетворення хат-читалень та бібліотек у сільській місцевості на центри пропаганди нового державного устрою та ідеологічного впливу на селян [4, с. 96]. Партійне керівництво УРСР вирішило готувати висококваліфіковані кадри для бібліотечної сфери на базі факультету політичної освіти на базі Харківського інституту народної освіти імені О. Потебні. 17 вересня 1925 р. вийшла офіційна постановка Ради Народних Комісарів УСРР № 47/394 «Про утворення факультету політосвіти при ХІНО» [48, арк. 15].

Уже в жовтні того ж року відбувся перший набір 151 студента на міський та сільський відділи факультету політичної освіти.

На базі міського відділу факультету планувалася робота книжково-бібліотечної секції. Попередній навчальний план передбачав 3-річний термін освіти із запровадженням профілізації на 2-му курсі. Але низький рівень підготовки студентів із точних і соціально-економічних наук, поверхневе

володіння ними українською мовою, введення обов'язкової воєнізації закладів освіти спонукали керівників факультету доопрацювати навчальні плани. У результаті в 1926/1927 н. р. відбувся перехід на 4-річне навчання, і відповідно, фахова підготовка розпочиналася з 3 курсу. Наступного, 1927/1928 н. р. відмовилися від поділу на міський та сільський відділи. Скоригований план передбачав 36 ауд. годин на тиждень. Соціально-економічні дисципліни склали 57%, методи та об'єкти політосвітроботи — 15%, форми та техніки політосвітроботи — 13% навчального навантаження. Спеціалізація за книжно-бібліотечним напрямком займала лише 15% навантаження (30 годин на 3 курсі та 36 годин на 4) [4, с. 97].

ВИТЯГ

з протоколу № 47/88 засідання Ради Народніх Комісарів УСРР
від 17-го вересня 1925 р.

СЛУХАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>1. Про утворення факультету політосвіти при Харківському інституті народної освіти (гол. Вино) (гол. Вино)</p> <p>2. Про утворення факультету політосвіти при Харківському інституті народної освіти (гол. Вино)</p> <p>3. Про утворення факультету політосвіти при Харківському інституті народної освіти (гол. Вино)</p> <p>4. Про утворення факультету політосвіти при Харківському інституті народної освіти (гол. Вино)</p>	<p>1. Визначити за необхідності в 1925-26 навчальному році відкрити факультет політосвіти при Харківському інституті народної освіти.</p> <p>2. Визначити за необхідності в 1925-26 навчальному році відкрити факультет політосвіти при Харківському інституті народної освіти.</p> <p>3. Визначити за необхідності в 1925-26 навчальному році відкрити факультет політосвіти при Харківському інституті народної освіти.</p> <p>4. Визначити за необхідності в 1925-26 навчальному році відкрити факультет політосвіти при Харківському інституті народної освіти.</p>

Утворення
17/9/25

до акти
акти 2/9
Григоренко

Рис. 1. Витяг із протоколу про утворення факультету політичної освіти при Харківському інституті народної освіти [48, арк. 15].

Особиста справа 4

Час вступу *необов'язково* 1925 р.

Видано картку *15/10* 1925 р.

Студентська картка 4 82

Пред'явник цього *Сисенко*
Александр Сисенко

раховується студентом *Сітенко*
назва навчального закладу
факультету *політосвіти*

відділу _____

Студент *Сисенко О. М.*
прізвище, ім'я та по батькові

народився року *1900* го.

Дійсна по *листопада 1926*

Підпис студента *Сисенко*

Ректор *М. Савицький*

Секретар по студ. справах *В. М.*

Рис. 2. Студентський квиток О. М. Сисенка 1925 р. [1].

Цього ж, 1927 р., у студентів 3 курсу книжково-бібліотечної секції розпочалася фахова підготовка, основне завдання якої полягало в підготовці робітників-керівників книжково-бібліотечної роботи (інспекторів, методистів), завідувачів окружними бібліотеками та робітників державних політосвітніх бібліотек. Передбачалося, що здобувачі вищої освіти, які закінчать секцію, отримають кваліфікацію бібліотекаря всіх типів, організатора (методиста) бібліотечної роботи, інспектора бібліотечної роботи, завідувача бібліотекою [19, с. 21].

Для налагодження практичної підготовки майбутніх бібліотекарів вищої категорії восени 1927 р. до ХІНО імені О. Потебні з Одеси було запрошено Л. Р. Когана; як керівник бібліотечної секції та викладач курсу «бібліотечна робота» викладавець разом зі студентами технічно налагоджував роботу бібліотеки клубу «Червоний вчитель», що діяв на базі інституту: підбиралася сучасна література, яка відповідала б інтересам читачів, створювалися нові каталоги й інвентарні книги, організовувалася методична робота бібліотеки, її читального залу.

Рис. 3. Перший керівник книжково-бібліотечної секції ХІНО Л. Р. Коган [2, с. 128].

Структуроване оформлення навчального плану книжково-бібліотечної секції, а в офіційних документах ХІНО з 1927 р. поступове вживається й поняття «відділ», відбулося лише через рік — у 1928 р. Цей час ознаменувався запрошенням до Харкова на викладацьку діяльність двох видатних діячок бібліотечної сфери — Н. Я. Фрідьєвої та Д. Н. Ігудесман [13, с. 52].

Рис. 4. Організаторки бібліотечного відділу ХІНО [2, с. 128].

За підтримки керівництва інституту й факультету політичної освіти всі фахові дисципліни науковиці розділили на 2 цикли: бібліотекознавство та книгознавство. Перший цикл передбачав вивчення та ґрунтовне опрацювання задач і мети бібліотечної справи, побудови бібліотечного приміщення, обробки книг у бібліотеці, методики роботи над книгами, обслуговування читачів, обліку роботи, пропаганди книг (третій рік навчання); обслуговування читачів, принципи комплектування, керування читанням, вивчення читачів, палітурної справи, професійні питання (четвертий рік навчання). Другий цикл — книгодрукування, книгописання, книгорозповсюдження (3–4 курс).

Аналіз залікової книжки студента книжково-бібліотечного відділу ХІНО О. М. Сисенка (вступ 1925 р.) сприяв відновленню інформації щодо забезпечення викладання фахових дисциплін. Упродовж 1928/1929 н. р. Д. Н. Ігудесман навчала «Роботі з читачем», «Пропаганді книги», «Пересувній роботі» — Н. Я. Фрідьєва викладала «Організацію бібліотечної справи», «Принципи комплектування», «Вивчення читача».

Закріплення отриманих теоретичних знань відбувалося під час проходження кваліфікаційних практик на 3 та 4 курсах. Бібліотечна практика передбачала групові й індивідуальні практичні заняття (наприклад, у галузі бібліотечної техніки). Заняття з книгознавства мали форму екскурсій до друкарень, видавництв і магазинів, заняття з бібліографії — самостійна форма роботи: аналіз рекомендованих каталогів, складання типових списків за темами, підбір книг для певної мети, для індивідуального читача або для певних груп читачів. Практика у сфері бібліотекознавства передбачала:

100

РОЗПОДІЛ КУРСІВ ЗА ТРИМЕСТРАМИ.

Дисципліна	7 триместр.	8 триместр	9 триместр	10 триместр	11 триместр	12 триместр.
Лінійна геометрія.	1. Книгознавство.	1. Книгописання.	1. Книгописання.	1. Книгознавство.	-	-
Висхідна геометрія.	2. Книгописання.	-	2. Книгознавство.	-	-	-
Висхідна геометрія.	1. Задачі й методи дослідження ліній.	1. Обробка книг.	1. Обробка книг.	1. Обробка книг на читача.	1. Методи дослідження ліній.	1. Методи дослідження ліній.
Висхідна геометрія.	2. Вузливання ліній.	2. Обслуговування читача.	2. Обслуговування читача.	2. Принципи комплектування.	2. Видача книг.	2. Видача книг.
Висхідна геометрія.	3. Обробка книг в бібліотеці.	3. Методи роботи з книгою.	3. Методи роботи з книгою.	3. Керування читачем.	3. Підприємство.	3. Професія бібліотекаря.
Висхідна геометрія.	4. Методи роботи з книгою.	4. Пропаганда книг.	4. Пропаганда книг.	4. Видача книг.	-	-

Рис. 5. Цикловий розподіл курсів за триместрами [51, арк. 99].

спостереження за роботою бібліотек різних типів (державних, наукових, міських, центральних, міських районних, профспілкових, клубних, пересувних, сільських); самостійне проведення різних операцій і моментів бібліотечної політосвітньої та технічної роботи; проведення різних операцій в окремих бібліотеках; вивчення роботи дослідного характеру (в галузі вивчення інтересів читачів, дослідження книги і т. п.); виконання спеціальних графічних робіт (бібліотечний почерк, складання таблиць, діаграм, статистичних завдань, картограм, плакатів тощо).

Практичні роботи з книгознавства полягали в ознайомленні з усіма елементами книги; процесом друкування книг і газет; у ґрунтовному ознайомленні з бібліографічними довідниками та підручниками з різних галузей знань, з видавничими каталогами, бібліографічними відділами різних журналів і словників; ознайомленні з основами видавничої справи і кон'юктурою книжкового ринку (вивчення планів видавництва, засобів калькуляції і принципів тиражу); ознайомленні з апаратом та способом розповсюдження книг (книжкові магазини, кіоски, ларьки, букіністи, книгоноші). Практичні навички відпрацьовувалися на базі бібліотеки факультету, кабінету бібліотекаря при Центральному кабінеті політосвітробітника, у найкращих бібліотеках Харкова [2, с. 132]. Складні умови життя та побугу студентів 1920-х рр., перенавантаження навчальною та громадською роботою, зміна життєвих орієнтирів призвели до того, що в червні 1929 р. із 151 студента набору 1925/1926 н. р. факультет політичної освіти закінчило лише 79. Серед них було і 30 перших в УСРР бібліотекарів вищої категорії.

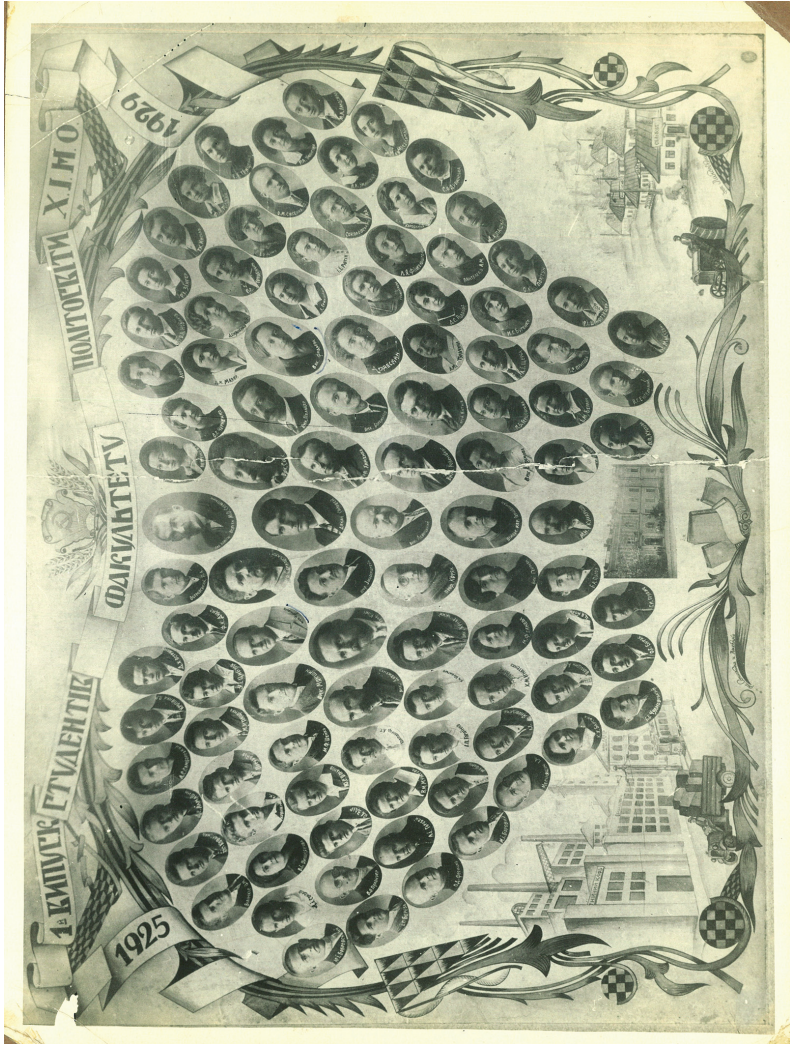

Рис. 6. Випускна планиєтка студентів факультету політичної освіти ХІНО. 1929 р. [1].

Постійне збільшення студентів факультету політичної освіти, відсутність у ХІНО відповідних приміщень та матеріально-технічної бази, кваліфікованих викладачів політичної освіти, невідповідність мети існування факультету основним напрямкам роботи навчального закладу ще в 1927/1928 н. р. гостро поставили питання про виокремлення факультету в окремий інститут [51, арк. 39–41]. Рішенням Ради Народних Комісарів УСРР № 41/625 від 10 вересня 1929 р. факультет політичної освіти Харківського ІНО було реорганізовано в Інститут політичної освіти [55, арк. 49].

Утворення самостійного закладу вищої освіти, що з жовтня 1929 р. отримав власний бюджет, незалежний від ХІНО, розширило можливості удосконалення навчальних планів і залучення до викладання нових висококваліфікованих спеціалістів. У 1929/1930 н. р. до колективу фахівчинь з бібліотечної справи доєдналися М. О. Габель, що викладала «Бібліографію та вивчення книги», та М. П. Нечаєв, який навчав «Книгорозповсюдженню». Організаторки бібліотечного відділу розширили спектр дисциплін, які під їх керівництвом опановували здобувачі вищої освіти бібліотечного профілю. Крім вище зазначених, викладання яких було започатковане ще на факультеті ХІНО, Н. Я. Фрідьева забезпечувала студентів знаннями з курсів «Організаційні питання бібліотечної роботи», «Зміст, форми та методи роботи з читачем», Д. Н. Ігудесман — «Пропаганда книги, її види та форми. Історія книги», «Бібліотечна техніка та НОП у ній, елементи техніки» [2, с. 131].

У2	Мислення і робота		Г. Габель	М. П. Нечаєв
У3	Лінгвістика	Розуміння	Задор	М. П. Нечаєв
У4	Англійська мова		М. П. Нечаєв	Кавказ
У5	Вибрані та нові книги	Ігудесман	Габель	Д. Ігудесман
У6	Техніка др. роб.	Ігудесман	Габель	Д. Ігудесман
У7	Методи роботи з читачем	Ігудесман	Габель	Фрідьева
У8	Розповсюдження	Ігудесман	Габель	Фрідьева

Рис. 7. Автографи Н. Я. Фрідьевої та Д. Н. Ігудесман у заліковій книжці О. А. Майбороди 1929/1930 н. р. [1].

Пошуки оптимальних варіантів підготовки бібліотечних фахівців вищої категорії призвів до зміни навчального плану циклу спеціальної підготовки, адже інститут взяв курс на поглиблення знань, і готував не лише організаторів-методистів, але й планував підготовку викладачів бібліотечних дисциплін у технікумах комуністичної освіти, партійних школах, бібліотечних відділах педагогічних технікумів. На 1 курсі планувалося ввести викладання курсу «Бібліотечне будівництво» (організаційні питання бібліотечної справи), на 2 — «Бібліотечна техніка» та «Бібліографія»

(теоретична і прикладна), на 3 — «Бібліографія» (теоретична і прикладна) та «Методи роботи з читачем», на 4 курсі — «Методи роботи з читачем», «Книгорозповсюдження» та «Методика викладання бібліотечних дисциплін» [40, с. 44].

Курс «Бібліотечне будівництво» мав за мету ознайомити студентів із принципами організації бібліотечної роботи в Україні, з основами бібліотечної політики. У центрі уваги була єдина бібліотечна мережа і планування бібліотечної роботи в тогочасних умовах соціально-економічного розвитку держави. Паралельно надавалася інформація про особливості організації бібліотечної роботи за межами СРСР. Зазначений предмет одночасно був і вступом до бібліотечної роботи, під час якого обговорювалося поняття «бібліотека», її завдання, роль і місце в системі освіти; типи бібліотек, зміст та організація роботи кожного з них. Теоретичний матеріал підкріплювався практичними роботами й екскурсійним відвідуванням бібліотек.

Навчальна дисципліна «Бібліографія» поділялася на три основних розділи: 1) Поняття бібліографії, її об'єкт та методологія. Організація та техніка бібліографічної справи в Україні та СРСР; 2) Бібліотечне вивчення книги. Анутовання та рецензування; 3) Комплектування (принципи комплектування і практика підбору різноманітних бібліотек).

Предмет «Методи роботи з читачем» охоплював розділи: 1) вивчення читача; 2) пропаганда книги і політична та просвітницька робота бібліотек (вся масова робота бібліотечних установ); 3) робота з окремими групами читачів: серед робітників та селян, молоді, жінок і т.п. Цей курс був головним у навчальному плані бібліотечного відділу інституту й базувався на отриманих раніше студентами знаннях як у галузі організації бібліотечної справи, так і у сфері бібліографії (вивчення книги).

Дисципліна «Бібліотечна техніка» містила питання, пов'язані з організацією бібліотечного приміщення і його обладнання. Додатково викладався курс «Книгорозповсюдження»: організація, методи роботи, техніка книжкової торгівлі та робота колекторів. Курс бібліотечної техніки засвоювався здобувачами освіти лабораторним методом. Вступна лекція давала основні установки для опанування теми: сама тема опрацьовувалася в кабінеті, лабораторії чи бібліотеці шляхом виконання ряду завдань із класифікації, шифровки, каталогізації, рубрикації книги. Курс надавав студентам перспективні практичні навички. Усі інші дисципліни викладалися лабораторно-лекційним методом, за яким лекції посідали мінімальне місце в опрацюванні курсу. Їхнє завдання полягало в поданні основної інформації щодо конкретної теми, спрямуванні векторів самостійного опрацювання зазначеного в завданні матеріалу, віднайденні й оприлюдненні інформації, яка ще не відображена в навчальній або допоміжній літературі [44, с. 45].

Для відпрацювання навичок практичної роботи студентами-бібліотекарями ще в 1927 р. було організовано кабінет бібліотечної роботи, у якому здобувачі освіти користувалися діорамами, макетами, схемами за певними темами. Також у кабінеті був доступний матеріал про вивчення читача й книги, поліпшення бібліотечної роботи; новинки з теорії та практики бібліотекознавства. Головне завдання кабінету полягало у функціонуванні за принципом навчальної лабораторії, де кожен студент бібліотечного відділення міг не лише теоретично опрацювати певну тему, а й практично її розробити, перевірити та на випадок нерозуміння якихось моментів — отримати відповідну допомогу від чергового по кабінету, від консультуючого викладача [27, с. 7–8]. При кабінеті під керівництвом проф. О. Г. Розенберга працював літературний гурток, головна мета якого була у пропаганді книги як твору мистецтва, як літературного, так і художнього [32, с. 23].

У межах ХІПО здобувачі бібліотечного фаху відточували практичні навички і під час бібліотечного походу, що відбувався під гаслами «Жодного навченого грамоті поза бібліотекою» та «Книгу — в масу!». Це була відповідь на офіційну постанову радянського уряду від 30 жовтня 1929 р. «Про поліпшення бібліотечної роботи», якою передбачалася повна її перебудова відповідно до її зростаючого політичного значення, здійснення чисток фондів від «ідеологічно шкідливої та застарілої літератури», перевірка бібліотечних кадрів щодо політичної і фахової грамотності, перетворення бібліотек на культурні центри, які б сприяли мобілізації мас на виконання п'ятирічного плану соціалістичного будівництва [40, с. 42].

У стінах закладу освіти головна мета заходу полягала в збільшенні авторитету бібліотечної роботи серед студентів різних курсів, студентських організацій, науково-педагогічних працівників, членів правління інституту. Крім того похід був спрямований на підвищення популярності бібліотечного відділу та організації його 100% якості роботи [45, с. 20]. Однак, за згадкою О. А. Майбороди, широкої підтримки серед студентів бібліотекарів захід не отримав ні в стінах ХІПО, ні в межах Харківського регіону [28, с. 33]. Причина незацікавленості студентів у бібліотечному поході полягала, по-перше, у невмотивованості здобувачів вищої освіти, а по-друге, у їх перенавантаженні громадською роботою.

Поза межами ЗВО керівництво інституту одним із головних завдань вважало організацію високоякісної навчальної практики студентів. 23 листопада 1929 р. Управління профосвіти НКО УРСР вирішило для здобувачів 2–4 курсів ввести безперервну виробничу практику упродовж усього навчального року. Відповідно до «Положення про практичні роботи студентів Харківського інституту політичної освіти», серед головних завдань практичної підготовки була допомога студентам всесторонньо знайомитися

з життям політичних установ та організацій; розвинути навички запровадження на практиці здобутих під час навчання теоретичних знань; сформувати у них уміння керувати колективом і працювати з ним [16, с. 11]. Практична підготовка студентів ХІПО проводилася як у місті Харкові, так і в сільській місцевості українських округів.

За навчальними планами інституту, студенти 1 курсу від проходження практики звільнялися. На 2 курсі для здобувачів освіти організувалася політосвітня робота на виробництві, на 3 — практична підготовка у сфері клубної підготовки, а на 4 — за фахом, який здобувався студентами. Під час проходження практики на виробництві здобувачі освіти вивчали культурну роботу як таку й закріплювали основні навички цієї роботи. Під час практики студенти брали безпосередню участь у політосвітній роботі обраної установи, виконували як організаційну, так і безпосередньо педагогічно-просвітницьку роботу: читали лекції, виступали з доповідями та ін. Крім того, у межах курсу «Основи політосвіти» та робочих планів установ-баз практик, здобувачі проводили різноманітні дослідження. Майбутні фахівці бібліотечної роботи проходили практику на базі клубних, заводських і фабричних бібліотек, ознайомлювалися зі специфікою організації їх роботи.

Практична підготовка у сфері клубної роботи передбачала вивчення в реальних умовах основних принципів політосвітньої роботи та набуття організаційних і технічних навичок у проведенні різних напрямів клубної діяльності. Протягом навчального року студенти прикріплювалися до 2–3 клубних установ м. Харкова, у яких практично реалізовували обрані під час теоретичних занять теми. Проходження клубної практики зараховувалося лише після успішного захисту студентами звіту та доповіді про здійснену роботу. Закріплення теоретичних знань з бібліотечної роботи на практиці проводилося у сфері бібліотечної техніки, вивчення читача та інших профільних дисциплін. Характер студентської роботи в харківських бібліотечних закладах полягав у спостереженні за роботою обраних установ, аналізі специфіки їх функціонування, проведенні здобувачами власної роботи з подальшим розглядом її ефективності для конкретно обраної бібліотеки.

Практична підготовка в сільській місцевості поширювалася лише на студентів 2–3 курсів, і за традицією відбувалася в зимовий період після 1 семестру. Як і міська практика, вишкіл у селі проходив у межах дисциплін «Основи політосвіти», «Клубна робота» та за спеціалізацією. Студенти 2 курсу брали безпосередню участь у роботі громадських установ визначеного села, всесторонньо вивчали їх виробничі, природні й побутові умови, вплив політосвітньої роботи на ці процеси. У коаліції зі студентами

З курсу здобувачі вказаного курсу проводили масові політосвітні заходи з метою вивчення їх ефективності в сільській місцевості. Студенти 3 курсу включалися в роботу політосвітніх установ з метою виконання конкретних завдань відповідно обраному фаху, вивчали окремі, найбільш пристосовані для місцевих умов, форми політосвітньої роботи. Після закінчення проходження практичної підготовки здобувачі освіти звітували перед керівництвом сільської місцевості, звертаючи особливу увагу на виявлені недоліки та шляхи їх подолання. Лише після схвалення звітів місцевими органами влади студенти надсилали увесь пакет документів (щоденники проходження практики, звіти про пророблену роботу й протоколи засідань) до інституту. Якщо в 1925–1929 рр. студенти факультету політосвіти набували практичних знань у селах Лубенської, Полтавської, Сумської та Харківської округи, то з вересня 1929 р. бази практик перемістилися в центрально-південні регіони України. У грудні зазначеного року директор інституту І. П. Соловей особисто налагоджував організацію проведення зимової практичної роботи студентів у Миколаївській та Зінов'ївській (сучасна Одеська та Кіровоградська обл.) округах [3, с. 210–212]. Саме в цій місцевості в січні 1930 р. студенти 2–3 курсів бібліотечного відділу впроваджували ідеї бібліотечного походу: звертали увагу місцевих органів влади на проблеми бібліотечного будівництва, організовували бібліотечну мережу, заохочували сільських мешканців відвідувати бібліотечні заклади. Для місцевого бібліотечного активу здобувачі освіти проводили спеціалізовані курси, семінари, наради; для споживачів бібліотечних послуг — конкурси кращого читача, книжкові виставки, вечори книги, громадські читання й бесіди [44, с. 49].

Здобувачі освіти останнього, 4 курсу, практичні навички закріплювали в межах округової інструкторсько-інспекторської роботи, що проходила в зимовий період по всіх округах України. Практика відбувалася за дорученням відділів культури Всеукраїнського комітету робітників мистецтва та управління політосвіти НКО, культосвітніх організацій України за завданнями, які розробляв ХІПО за погодженням із відповідними організаціями, відповідно доручень яких студенти відправлялися на місця. Кожен студент 4 курсу отримував персональне завдання та виконував його під свою відповідальність, звітуючи за пророблену роботу перед правлінням інституту, приймаючими організаціями. Майбутні бібліотекарі проходили практику на базі великих бібліотек системи політосвіти, профспілкових бібліотек, бібліотечних колекторів. Крім того, здобувачі відвідували академічні бібліотеки, Книжкову палату УСРР, друкарні та інші організації. Взимку 1930 р. практична робота студентів проявилася в допомозі організації роботи центральних округових бібліотек. Так, здобувачі освіти

бібліотечного відділення ХІПО Уманська, Фельдштейн і Гармаш брали участь у впорядкуванні та налагодженні роботи Полтавської центральної наукової бібліотеки (сучасна Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського), Афанасьєва — Миколаївської центральної бібліотеки (сучасна Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека), Аксельрод — Мелітопольської центральної округової бібліотеки (нині — Центральна міська бібліотека м. Мелітополь), Фрізе — Зінов'ївської (сучасна Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського) [50, арк. 282–283].

Відповідно до «Положення про кваліфікаційні комісії при Вузах УССР», по закінченню 4-річного терміну навчання здобувачі вищої освіти отримували тимчасове посвідчення, яке після проходження річного відпрацювання за місцем направлення та вдалого захисту дипломної роботи перед комісією інституту обмінювали на свідоцтво [10, с. 11–12].

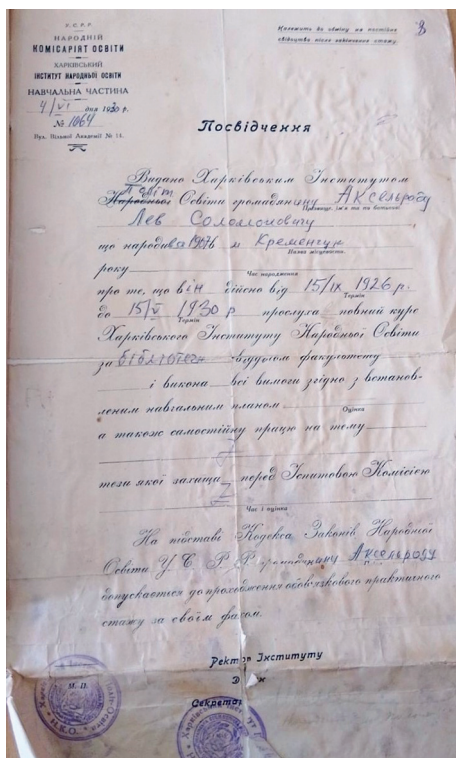

Рис. 8. Посвідчення про закінчення бібліотечного відділу Харківського інституту політичної освіти. 1930 р. [10].

Нову сторінку у підготовці фахівців бібліотечної справи вищої категорії ознаменував 1930/1931 н. р. 12 липня 1930 р. засідання Ради Народних Комісарів УСРР констатувало: інститут політичної освіти не забезпечений власним приміщенням, що ставило під загрозу не лише нормальний розвиток установи, зрив нової вступної кампанії, але й існування інституту як окремого закладу вищої педагогічної освіти [49, арк. 402]. 26 вересня того ж року Комісія по розподілу приміщень для учбових закладів при НКО прийняла рішення про передачу на баланс інституту будівлі за адресою «Спуск 12 листопада, 4» (сучасний Бурсацький узвіз, 4). З 1 жовтня 1930 р. розпочався офіційний переїзд інституту з вул. К. Лібкнехта, 40 (сучасна вул. Сумська, 40) за вказаною адресою [50, арк. 345, 352]. Саме в цьому будинку безперервно відбувається інституційна підготовка спеціалістів бібліотечної сфери на базі Харківського інституту комуністичної освіти, Всеукраїнського інституту комуністичної освіти, Українського бібліотечного інституту, Харківського державного бібліотечного інституту, Харківського державного інституту культури, Харківської державної академії культури.

Рис. 9. Головний корпус ХІКО. 1932 р. [58, с. 1].

Крім того, згідно Протоколу засідання РНК УСРР № 25/677 від 11 серпня 1930 р., в межах політики реорганізації мережі та системи педагогічної освіти встановлювалася 3-х рівнева система вищої освіти: педагогічні інститути, технікуми та педагогічні курси. Серед мережі педагогічних закладів вищої освіти вперше зафіксовано Інститут комуністичної освіти,

головним завданням якого була підготовка фахівців різних галузей освіти. Однією із них була і бібліотечна галузь, спеціалістів для якої готував бібліотечний факультет [49, спр. 1353, арк. 419]. Першим його деканом була Н. Я. Фрідьева (до 5 березня 1931), другим — М. М. Фельдштейн (1931–1933), третім — О. В. Троїцька (1933–1935). Упродовж 1931–1935 рр. підготовка здобувачів вищої бібліотечної освіти проходила на базі 2-х відділів: бібліотечного та книгорозповсюдження (книгопоширення). Хоча, у 1932 р. була спроба виокремити книгорозповсюдження в окремий факультет. Але вона виявилася невдалою, адже бракувало вузькопрофільних спеціалістів, баз практик, навчально-методичного забезпечення. А головне, ні керівництво ВУІКО, ні керівництво профільного народного комісаріату не розуміло, якою буде кваліфікація майбутніх випускників факультету.

Викладання спеціалізованих дисциплін забезпечувалося викладачами кафедри бібліотекознавства (завідувач Н. Я. Фрідьева), бібліографії (завідувач М. А. Годкевич), книгорозповсюдження (завідувач М. П. Нечаєв). Теоретичну та практичну підготовку доповнювали два кабінети — бібліотечної роботи та книгопоширення. За роботу першого відповідала асистент кафедри бібліотекознавства Є. К. Матвієнко, за функціонування другого — викладач(ка) кафедри книгорозповсюдження І. М. Шенкман.

Мета роботи кабінету бібліотечної роботи полягала у забезпеченні студентів та викладачів матеріалами для педагогічного процесу з фахових дисциплін: методів масової роботи бібліотек, бібліографії, бібліотечної техніки, бібліотечного будівництва. Іншим завданням була підготовка бази для практичної роботи студентів після теоретичного ознайомлення з фаховими дисциплінами: бібліотеки, Книжна палата, книжкові колектори. Кабінет мав 2 сектори: бібліографії та бібліотекознавства. Перший забезпечував здобувачів вищої освіти й викладачів схемами, плакатами, книжковими новинками харківських бібліографічних установ, друкованими матеріалами з літератури, філософії, економіки, історії, педагогіки, професійного руху, освіти, мистецтва, техніки, агротехніки та ін. Другий — надавав усі необхідні матеріали з профільної дисципліни і постійного налагоджував роботу з іншими бібліотеками закладів вищої освіти та промислових підприємств [29; 57, с. 2].

Кабінет книгорозповсюдження збирав і систематизував матеріали про книгопоширення, урядові постанови та накази з цього питання. До кожної теми з фахових дисциплін виготовлявся відповідний ілюстративний матеріал: діаграми, таблиці, схеми, плакати, моделі тощо. Проводилася і науково-дослідна робота, результати якої відображено у брошурі «Система організації підготовки та перепідготовки книгарських кадрів». Куратор кабінету та його студентський актив проводили інструктаж книжкових

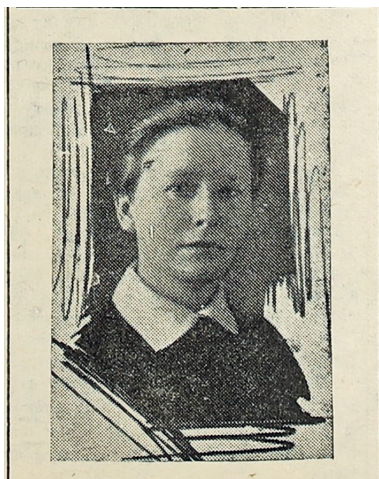

Рис. 10. Є. К. Матвієнко — керівник кабінету бібліотечної роботи. 1931 р. [41, с. 2].

бригад 10-ти шкіл і укомплектували тематичні бібліотеки для цих книгонош [57, с. 2].

У 1934 р. обидва кабінети було об'єднано в один — бібліотечної роботи, матеріали якого розміщувалися у двох кімнатах інституту [54, арк. 128]. Крім спеціалізованих кабінетів, здобувачі вищої освіти активно користувалися і бібліотекою, яка займала 5 кімнат і в 1932 р. для послуг студентів відкрила читальну залу [11, с. 2]. Відбувалося постійне комплектування бібліотечних фондів україномовною літературою, проводилася її пропаганда серед відвідувачів та співробітників бібліотеки. Загальний книжковий фонд бібліотеки станом на 1932 р. становив 68 тис. 100 примірників [39, с. 2].

Великою проблемою у підготовці здобувачів вищої освіти бібліотечного профілю була відсутність чітко сформульованих і затверджених навчальних планів, особливо із профільних дисциплін. Кожного року, викладачі разом зі студентами вносили правки до планів та шукали оптимальні рішення, які б задовольняли обидві сторони. Так, наприклад, для 1 курсу знову поверталася ознайомча практика. У 1931 р. вона проходила у вигляді екскурсій до основних типів бібліотек, бібліотечних колекторів, видавництв та книгоспілки [38, с. 4]. А в 1932 р., студенти — майбутні викладачі бібліотечних дисциплін допомагали корегувати навчальні плани із профільних дисциплін, організовувати сільськогосподарську політехнічну практику технікумам комуністичної освіти Черкас, Луганська, Кременчука та Кривого Рогу [17, с. 2].

Рис. 11. Читальня зала бібліотеки ВУІКО. 1935 р. [20, с. 2].

Практична робота студентів на базах різноманітних бібліотек вказувала на явні прогалини у викладанні дисциплін «Масова робота бібліотек» та «Бібліографія», дефіцит спеціалізованої літератури з методів роботи з читачем. У 1931 р. студенти 2-го курсу, в рамках декадної практики, створювали єдину бібліотечну мережу та налагоджували її роботу на Харківському тракторному заводі (ХТЗ). Паралельно аналізувалися недоліки масової роботи бібліотечної мережі Харківської кондитерської фабрики («КОФОК») щодо забезпечення книгами пересувних цехових бібліотек та диференційованого підходу до роботи з читачем [30, с. 3].

Під час практики на 3-му курсу здобувачі вищої освіти, як у 1931, так і в 1932 рр., відзначали відірваність курсу «Бібліографія» від повсякденної практичної роботи. Але знайомство з діяльністю передових бібліотек в інших містах СРСР, програмою викладання та учбовою практикою інших закладів освіти, що готували майбутніх спеціалістів бібліотечної справи, вивчення дискусії про становище в теорії та практиці бібліотечної роботи значно підвищило спеціальний рівень підготовки студентів ВУІКО [12, с. 3]. Після повернення з практики, студенти намагалися запроваджувати новітні форми бібліографічної роботи і в бібліотеках м. Харкова [18, с. 2]. Наприклад, на базі Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ) доукомплектовувалися цехові бібліотеки, організовувався конкурс на кращий огляд тематичної літератури, складалися рецензії на художню та соціально-економічну літературу [37, с. 2].

Враховуючи попередні недоліки в підготовці та проведенні практичної роботи, у травні 1932 р. під час підготовки до фахової практики студенти 3-го курсу бібліотечного факультету разом із викладачами визначили мету та завдання практики із форм і методів масової роботи в бібліотеках. Упродовж практичної роботи здобувачі вищої освіти мали дослідити бібліографічний комбінат на підприємстві, його місце у загальному культурно-освітньому плані роботи; організацію комплектування бібліотечного апарату та керівництво читанням у його центральній частині; діяльність кушцової бібліотеки та її роботу з читацьким активом, диференційоване обслуговування читача на підприємстві. Всі отримані знання передбачалося застосувати у роботі бібліотечної мережі Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ) [7, с. 1].

Крім основної практичної підготовки, здобувачі бібліотечного факультету активно залучалися до громадської роботи. За дорученням НКО УРСР студенти розробляли проект єдиної бібліотечної мережі для м. Харків, схеми обстеження бібліотек сільської місцевості, промислових підприємств міста [34, с. 4]. У стінах ВУІКО позанавчальна робота проявлялася через видання силами студентів стінгазет «Книга в маси» та «Бібліотекар».

Рис. 12. Редакційна колегія газети бібліотечного факультету. 1932 р. [31, с. 2.]

Радянська влада, аналізуючи прогалини у підготовці висококваліфікованих кадрів, 16 вересня 1932 р. прийняла постанову «Про навчальні плани та режим у вищій школі та технікумах», що стандартизувала навчальний процес та учбові плани й виробничу практику. Цей офіційний документ сприяв створенню чіткої кваліфікації випускників ВУІКО. Так, здобувачі бібліотечного факультету, по бібліотечному відділу отримували кваліфікацію — організаторів-методистів бібліотечної роботи; викладачів бібліотечних дисциплін у середніх навчальних закладах. Випускники відділу книгопоширення — організаторів-методистів масової роботи в книготоргівельних організаціях та видавництвах; бібліографів асортиментознавців; викладачів книгарських дисциплін для фахових середніх навчальних закладів [53, арк. 23].

Рис. 13. Свідоцтво про закінчення ВУЦКО. 1935. [1].

Затверджений у 1933 р. профіль спеціальностей ВУЦКО (аналог сучасного професійного стандарту) передбачав, що випускники бібліотечного факультету бібліотечного відділу мали знати систему бібліотечної роботи СРСР загалом і УРСР зокрема та загальні принципи планування бібліотечної роботи; оволодіти новими формами та методами організації мас на виконання завдань соціалістичного будівництва через бібліотеку (бібпхід, бібестафету); уміти правильно організувати керівництво масовим читанням на вивчення оточення та читача й побудувати бібліотечну роботу диференційно з окремими групами читачів; уміти дати аналіз та оцінку книги та укомплектувати бібліотеку відповідно до конкретних завдань; знати принципи організації книжкового майна бібліотеки /бібліотечна техніка/, устаткування бібліотечного приміщення та раціоналізаторські заходи з цієї галузі; знати систему форм і методів бібліотечної роботи в країнах світу, уміти дати їм оцінку, критику й використовувати їх у радянських умовах; знати і вміти організовувати методичне керівництво бібліотечною роботою, оволодіти методами інструктування та інспектування бібліотекарів в окремих типах бібліотек; знати загальні шкільні методики та методи викладання фахових бібліотечних дисциплін; систему підготовки й перепідготовки бібліотечних кадрів в СРСР та УРСР в загальній системі масової комосвіти; уміти скласти учбові плани та програми навчальних закладів, що готують бібліотечні кадри, зокрема закладів заочного навчання [53, арк. 18–18зв].

Зростання бібліотечної мережі та кількості технікумів, що готували спеціалістів середньої ланки, загострило проблему дефіциту викладацького персоналу для бібліотечних дисциплін. Цю проблему намагалися

вирішити у стінах ВУІКО, який також відчував кадровий голод. У 1931 р. на базі інституту була відкрита аспірантура з підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Одна з них, за ініціативи Н. Я. Фрідьєвої, діяла при кафедрі бібліотекознавства і готувала спеціалістів з методики роботи з читачем, літератури для дітей та бібліографії. У 1932/1933 н. р. в аспірантурі ВУІКО навчалося 74 здобувача: 54 особи на 1 курсі та 20 — на 2 курсі [33, с. 1]. Серед аспірантів були і випускники бібліотечного відділу/факультету: О. А. Майборода (випуск 1930), Є. К. Матвієнко (випуск 1931), Ф. Ф. Рибалко (випуск 1931), В. Л. Туманов, О. Г. Грібненко, І. М. Шенкман (випуск 1932) [52, арк. 83].

Кадровий голод у бібліотечній сфері 1930-х рр. поставив питання про підготовку й перепідготовку фахівців бібліотечної сфери вищої категорії в Харкові та в інших містах України. Наказом НКО УРСР № 45 від 24 січня 1934 р. було утворено вечірній бібліотечний факультет при ВУІКО з 3-річним терміном навчання та контингентом у 150 осіб. Заняття мали початися з 15 лютого того ж року. Деканом факультету було призначено Р. П. Фалькович, колишню зав. сектором дитячої літератури ХДБ імені В. Г. Короленка. Вечірній бібліотечний факультет ВУІКО без відриву від виробництва готував кваліфікованих організаторів і методистів бібліотечної роботи: завідувачів бібліотек (масових, дитячих, спеціальних, при закладах вищої освіти), завідувачів секторів, відділів (абонемент, читальна зала) бібліотек усіх типів; інструкторів бібліотечної справи (серед дорослих та дітей) для організацій, що ведуть бібліотечну роботу; консультантів абонементу всіх типів бібліотек. Факультет мав на меті через підвищення теоретичного рівня студентів-бібліотекарів впливати на удосконалення роботи тієї бібліотеки, звідки він прийшов. Станом на 1934 р. на факультеті навчалося 75 осіб: на 1-му курсі — 34 студенти, на 2 — 17, на 3 — 24 здобувачів, які поєднували навчання із роботою у профспілкових, політосвітніх, дитячих, наукових та утворених при закладах вищої освіти бібліотеках.

Займалися здобувачі вищої освіти на вечірньому бібліотечному факультеті за аналогічними із денним відділенням навчальними планами. Навчання без відриву від виробництва мало організаційно поєднати теорію та практику, адже викладання теоретичної частини спеціальних дисциплін відбувалося у прив'язці до конкретного практичного досвіду студента, залежно від типів його бібліотеки. Так, наприклад, теоретичний курс з дисципліни «Зміст і методи бібліотечної роботи» був пов'язаний з конкретним матеріалом кожної бібліотеки [43, с. 18–19].

Крім цього, наказом заступника НКО УРСР № 327 від 7 червня 1934 р. утворювався вечірній бібліотечний факультет ВУІКО в м. Києві. На його чолі стала випускниця бібліотечного відділення ХІКО 1930 р. Є. Ю. Кастеллі

(1.08.1934–10.09.1936). Як і у харківського аналога, термін навчання на цьому факультеті тривав 3 роки; крім циклу загальноосвітніх дисциплін передбачалася фахова підготовка з дисциплін «Організація і техніка бібліотечної роботи», «Бібліографія», «Масова робота бібліотек», «Література». Використовуючи набуті на факультеті знання у своїй практичній діяльності, студенти більш змістовно і ґрунтовно обслуговували читачів. Упродовж 1934–1936 рр. на вечірньому бібліотечному факультеті без відриву від виробництва в м. Києві навчалось 220 осіб [21, с. 30–31].

Але, незважаючи на активну роботу викладачів та студентів бібліотечного факультету ВУІКО у формуванні нової культурно-освітньої еліти країни рад, репресивна політика СРСР не оминула співробітників інституту. Спираючись на урядову постанову 1929 р. «Про поліпшення бібліотечної роботи», а ще більше на лист Сталіна «Про деякі питання з історії більшовизму» до журналу «Пролетарська революція», колектив факультету піддав жорсткій критиці й звинуватив у ідеологічно неправильному викладанні навчальних курсів Н. Я. Фрідьеву та Д. Н. Ігудесман [36, с. 25–29]. Ідеологічно неправильні помилки в роботі мали «визнати» викладачі факультету О. А. Майборода, М. А. Годкевич, Недужа, декан О. В. Троїцька, кафедри бібліотекознавства та бібліографії. На сторінках головної газети ВУІКО «За масову комосвіту» неодноразово піднімалося питання про виключення з лав комуністичної партії та комсомолу окремих студентів бібліотечного факультету, які не підтримували політику комуністичного режиму, не мали бажання брати участі у соціалістичних змаганнях, не підтримували політику хлібної заготівлі у сільській місцевості під час Голодомору 1932–1933 рр. [8, с. 1; 35, с. 1].

Враховуючи наявність у закладі вищої освіти опозиційних до владних постанов настроїв, НКО УРСР почав скорочувати набори до інституту. Так, на 1934/1935 н. р. план по набору було скорочено на 210 місць. Головним аргументом виступала незабезпеченість ВУІКО достатньою кількістю навчальних аудиторій та гуртожитків [54, арк. 126]. Маніпулюючи питанням нестачі висококваліфікованих спеціалістів у галузі бібліотечної справи, заступник НКО УРСР І. А. Хаїт 1 липня 1935 р. видав наказ № 727 «Про реорганізацію ВУІКО на Український бібліотечний інститут». Новий заклад вищої освіти складався із 2 факультетів: підготовки бібліотечних працівників масових бібліотек та підготовки бібліотечних працівників дитячих бібліотек.

Термін навчання тривав 3 роки, набір на 1935/1936 н. р. фіксувався у розмірі 300 осіб. Колишніх студентів ВУІКО не бібліотечного факультету розподіляли між іншими освітніми закладами Харкова, Києва та Одеси [46, с. 67–68]. В перший рік існування інституту на його базі навчалось 202 особи на факультеті дитячих бібліотек, і 165 — масових бібліотек [42, с. 1]. Факультет

дитячих бібліотек очолювала О. І. Чувиріна (1935–1936), В. М. Парамзін (1937–1939), К. Ф. Пяткович (1940). Вечірнім бібліотечним факультетом без відриву від виробництва керувала Ровна (1935–?). Керівником київського бібліотечного факультету без відриву від виробництва в 1936–1937 р. був випускник бібліотечного факультету ВУІКО 1934 р. О. П. Бурба. Наказом НКО УРСР № 598 від 26 квітня 1937 р. факультет перетворено на консультативний пункт бібліотечного інституту в м. Києві.

Рис. 14. Відмінники факультету масових бібліотек. 1936 р. [1].

Рис. 15. Декани бібліотечних факультетів 1935–1940 рр. [коллаж автора].

Реорганізація ВУІКО в УБІ негативно сказалася на роботі закладу вищої освіти. Із трьох профільних кафедр залишилася лише кафедра бібліотекознавства (1935–1936 — завідувала О. В. Троїцька, а в 1936–1939 — Д. М. Лекаренко). Кафедра дитячої та юнацької літератури була організована в 1938 р. [56, с. 44]. За кабінет бібліотекознавства в 1937–1938 рр. відповідав І. Ф. Виговський. Спочатку інститут не мав розроблених навчальних програм із бібліотечних дисциплін. Бібліотечна справа розпоршувалася серед різних дисциплін: «Організація та планування бібліотечної

справи», «Організація і використання книжкових фондів та каталогів», «Комплектування книжкових фондів і бібліографія», «Методи роботи бібліотеки з читачем».

Рис. 16. Кабінет бібліотекознавства. 1937–1938 рр. [1].

У 1936 р. всі фахові практики студентів 2–4 курсів проводилися силами працівників кафедри бібліотекознавства і були тісно пов'язані з фаховими предметами. Головна мета кожної практики полягала у закріпленні знань студентів з конкретної дисципліни та ознайомленні із практичними новинками бібліотечної роботи в кращих бібліотечних установах України. Практика студентів 2 курсу відбувалася в рамках вивчення дисципліни «Організація і використання книжкових фондів та каталогів». Студенти 3 курсу в межах дисциплін «Організація і використання книжкових фондів та каталогів», «Комплектування книжкових фондів і бібліографія» проходили практику на базі Книжкової палати України та бібліотек Харкова, де проводилася бібліографічна робота. Здобувачі 4 курсу відточували майстерність на основі курсу «Комплектування книжкових фондів і бібліографія» та педагогічної практики у бібліотечних технікумах [42, с. 1]. Однак, практична робота у стінах закладу освіти та поза його межами залишалася на дуже низькому рівні [22, с. 44–45]. Більшість викладачів працювали в інституті за сумісництвом, що впливало на якість викладання. Деякі спеціальні дисципліни взагалі не були забезпечені педагогічними кадрами.

Незважаючи на існуючі проблеми та недостатнє функціонування інституту, потреба у висококваліфікованих бібліотечних кадрах постійно

зростала. Щоб наблизитися до її вирішення НКО УРСР наказом від 28 жовтня 1936 р. ввів на базі УБІ екстернат, основний зміст якого полягав у тому, щоб охочі вчитися й одержати відповідний диплом самостійно готувалися за програмою закладу вищої освіти і складали при ньому іспити [9, с. 19]. 26 квітня 1937 р. своїм наказом № 597 НКО УРСР бібліотечному інституту надавало право готувати бібліотечні кадри з додатковою кваліфікацією викладачів української та російської літератури та мови в неповній середній школі та бібліотечних технікумах [47, с. 64]. У 1936/1937 н. р. відповідно до постанови РНК УРСР «Про реорганізацію Українського науково-дослідного інституту книгознавства» при бібліотечному інституті була організована аспірантура зі спеціальностей: методика роботи з читачем, література для дітей і бібліографія. У ній навчалося 4 особи [16, с. 20]. У 1938 р. наказом НКО УРСР «Про бібліотекознавчу аспірантуру» контингент аспірантів УБІ з наукової спеціальності «Бібліотекознавство» обмежували 3 особами [13, с. 61].

Улітку 1936 р. УБІ випустив перших 84 бібліотекарів — організаторів, методистів бібліотечної справи, викладачів спеціальних дисциплін бібліотечних учбових закладів. У 1937 р. інститут закінчило 190 здобувачів денних факультетів, та 100 осіб — вечірнього.

Рис. 17. Випускна планшетка студентів УБІ. 1936 р. [1].

Рис. 18. Вечірній факультет УБІ. 1937 р. [фото з інтернету].

Питання щодо надання чіткої профілізації бібліотечному інституту, покращення і прискорення темпів підготовки спеціалістів бібліотечного профілю вищої категорії призвело до затвердження 3 серпня 1939 р. представниками влади «Статуту Харківського державного бібліотечного інституту». Заклад складався із 3 факультетів: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек. Їх роботу організовували кафедри бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек, бібліотека, кабінети бібліографії, бібліотекознавства, літератури, бібліотек дитячої та юнацької літератури. До циклу фахових дисциплін відносилися «Бібліотекознавство», «Фонди та каталоги бібліотек», «Бібліографія», «Обслуговування читача», «Дитяча література». Діяла при ХДБІ аспірантура зі спеціальностей «Бібліотекознавство», з профілізацією: організація бібліотек і бібліотечної справи, фонди та каталоги, робота з читачем; «Бібліографія» з профілізацією: загальне джерелознавство, галузева бібліографія художньої літератури, бібліографія соціально-економічної літератури; «Дитяча література та бібліотечна робота з дітьми»; «Історія книги». До аспірантури приймалися особи із вищою освітою, що відповідала спеціальностям, і хистом до наукової та педагогічної роботи [14, с. 6, 9, 10–11].

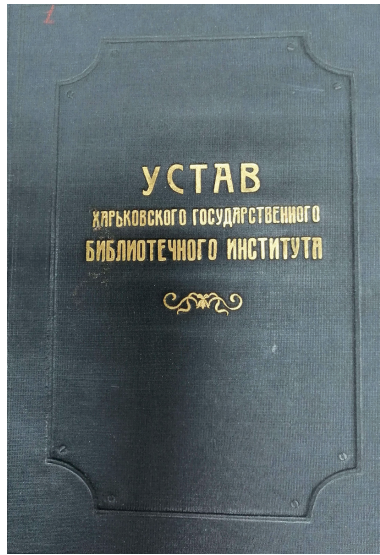

Рис. 19. Статут Харківського державного бібліотечного інституту. 1939 р. [14].

Деканом факультету бібліотекознавства продовж 1938–1941 був Д. М. Лекаренко, який за сумісництвом очолював і однойменну кафедру, деканом факультету дитячих та юнацьких бібліотек — В. М. Парамзін та К. Ф. Пяткович. Кафедру дитячих та юнацьких бібліотек очолював Ф. Х. Гурвич (1938–1941), кафедру бібліографії — Є. К. Матвієнко (1937–1940) [23, с. 83]. Бібліотечний інститут перетворився не тільки у великий навчальний, але й у значний науково-дослідний заклад. У 1940 р. ХДБІ випустив перший том «Наукових записок», другий планувався на 1941 р. В інституті почали практикуватися щорічні наукові конференції, на яких викладачі доповідали про результати роботи. Значний успіх мала, наприклад, січнева конференція 1941 р., на якій було заслухано 10 доповідей і повідомлень: «Предмет науки бібліотекознавства», «500 років винайдення книгодрукування» і ін. У травні 1941 р. кафедра бібліотекознавства провела науково-методичну сесію, на яку були запрошені представники бібліотеки Академії наук УРСР, всіх обласних бібліотек України, вищих навчальних закладів, що готували бібліотекарів, найбільших бібліотек СРСР [26, с. 34–35].

Значну роботу вели під керівництвом викладачів шість студентських наукових гуртків. Багато доповідей студентів, мали практичне значення. Так, здобувач вищої освіти Белінський склав у гуртку літератури для дітей і юнацтва методичну розробку на допомогу районним бібліотекам для дітей на тему «Робота з біографічними повістями» [16, с. 21].

Рис. 20. Диплом ХДБІ зразка 1940 р. [архів автора].

Радянсько-німецька війна 1941–1945 рр. зупинила навчальну та наукову роботу бібліотечного інституту. Відповідно до наказу НКО УРСР від 17 вересня 1941 р., ХДБІ повинен був евакуюватися в Кзил-Орду, Казахської РСР і працювати там при Харківському державному університеті імені О. М. Горького на правах окремого факультету. Але через відсутність викладачів спеціальних дисциплін і будь-якої матеріальної бази це рішення не було здійснене. Інститут тимчасово припинив діяльність. Бібліотечні фонди, що склалися приблизно з 121,5 тис. екземплярів, різноманітну бібліотечну облікову документацію, каталоги та 31 ящик майна кабінетів інституту було передано Харківському державному педагогічному інституту. Подальша їх доля невідома.

Одразу після звільнення Харкова від військ Третього Рейху, радянський уряд поставив питання про відновлення роботи Харківського державного бібліотечного інституту в рамках довоєнної структури. Але через матеріальну скруту одразу відновити його не вдалося: за постановою РНК УРСР від 13 жовтня 1943 р. в Харківському педагогічному інституті імені Г. С. Сковороди був відкритий бібліотечний факультет, який готував працівників масових бібліотек. З 30 січня 1944 р. по 1 серпня 1946 рр. обов'язки декана відновленого бібліотечного факультету виконувала Н. Я. Фрідьева, з серпня 1946 р. по вересень 1947 р. — О. А. Майборода.

Керівництво факультету намагалося відновити контингент студентів і укомплектувати склад викладачів. Через газету і радіо було оголошено про відновлення занять, почалося листування про реевакуацію викладачів.

Рис. 21. Випускна планиетка факультету бібліотекознавства. 1941 р. [1].

Але студентів було мало. На кінець листопада 1943 р. на 2 курсі перебувало лише 4 особи, на 3 — 8, на 4 — 13 студентів. Тому заняття почалися лише у січні 1944 р., коли на факультеті було вже 50 студентів. Навчання проходило за прискореною програмою. Улітку 1944 р. бібліотечний факультет закінчили 20 здобувачів.

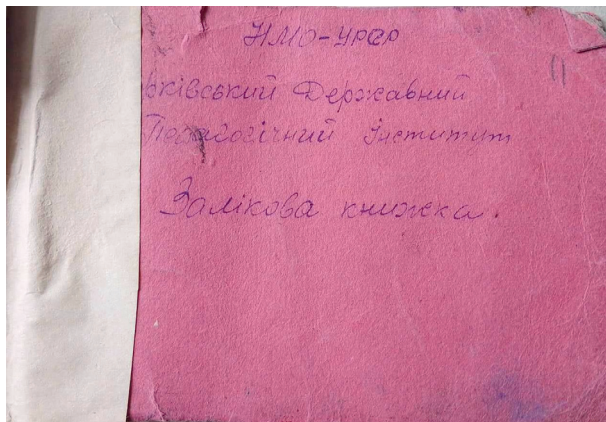

Рис. 22. Залікова книжка студентки бібліотечно-педагогічного факультету ХДПМ. Ф. Град 1947 р. [1].

Незважаючи на великі труднощі (знищення цінного обладнання 8 кабінетів і 3 лабораторій, багаті бібліотеки, скрутне становище з навчальними приміщеннями тощо), факультет постійно розширювався. В 1944/1945 н. р. тут навчалося 89 здобувачів, у 1946/1947 н.р. — 97.

У жовтні 1944 р. в педінституті була створена кафедра бібліотекознавства, яку з 1946 р. очолила Н. Я. Фрідьєва, організовано бібліотечний кабінет. З березня 1946 р. відновило свою роботу заочне відділення факультету, на яке вступило 57 чоловік.

Щодня силами співробітників факультету поліпшувалася постановка навчального процесу. У другому семестрі 1946/1947 н. р. вперше відновилося викладання галузевих дисциплін: «Бібліографія технічної літератури», «Бібліографія природничої літератури».

Проте підготовка бібліотечних кадрів у педагогічному інституті, незважаючи на деякі успіхи, була проблемною. Тому 26 травня 1947 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову № 795, де вказувалося: «У зв'язку із відсутністю в Українській РСР вищого учбового закладу для підготовки бібліотечних працівників і враховуючи гостру потребу у висококваліфікованих бібліотечних кадрах, здатних організувати бібліотечну справу... постановляє відновити з 1 червня 1947 р. Державний бібліотечний інститут

у м. Харкові... із заочним відділом, у складі трьох факультетів: а) бібліотекознавства, б) бібліографії та в) дитячих і юнацьких бібліотек» [15, арк. 1–13в]. Відновлений інститут значно розширювався: контингент прийому студентів першого курсу стаціонару визначили на 1947/1948 н. р. у кількості 250 осіб, а заочного відділу — 300. Для забезпечення навчального процесу з ХДПІ до відновленого бібліотечного інституту повернулися декан бібліотечного факультету О. А. Майборода, викладачі Н. Я. Фрідьєва, Чураєва, В. Г. Трамбіцька, Є. К. Матвієнко, А. А. Ашукін та ін.

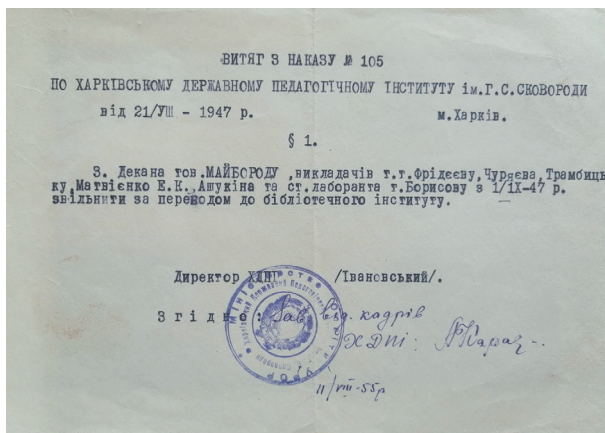

Рис. 23. Наказ ректора ХДПІ про переведення викладачів до бібліотечного інституту. 1947 р. [1].

Відновлений інститут активно повертав студентів, які на його базі почали здобувати вищу освіту ще до 1941 р. Відновили роботу всі 3 факультети: деканом факультету бібліотекознавства був С. П. Ключарьов (1948–1950), факультет бібліографії очолював Я. Й. Гандельман (1948–1950), дитячих і юнацьких бібліотек — М. С. Єгоров (1948–1952). На чолі кафедри бібліотекознавства стояла Н. Я. Фрідьєва (1944–1968), кафедру бібліографії очолив М. М. Фельдштейн (1948–1950), кафедру дитячої літератури (потім кафедра дитячої літератури і роботи з дітьми) — О. А. Майборода (1948–1949), Є. М. Борисова (1949–1959) [23, с. 73].

Незважаючи на активну роботу по відновленню повноцінного функціонування закладу вищої освіти, на початок 1950-х рр. інститут ще не мав повноцінно затвердженого навчального плану. Лише для набору 1951/1952 н. р. його нарешті офіційно прийняли. Цикл фахових дисциплін передбачав прослуховування курсів «Історії книги», (1 курс), «Бібліотекознавство» (1–4 курси), «Бібліотечні фонди та каталоги» (2–3 курс), «Загальна бібліографія» (2 курс), «Галузева бібліографія» (4 курс). Для факультету біблі-

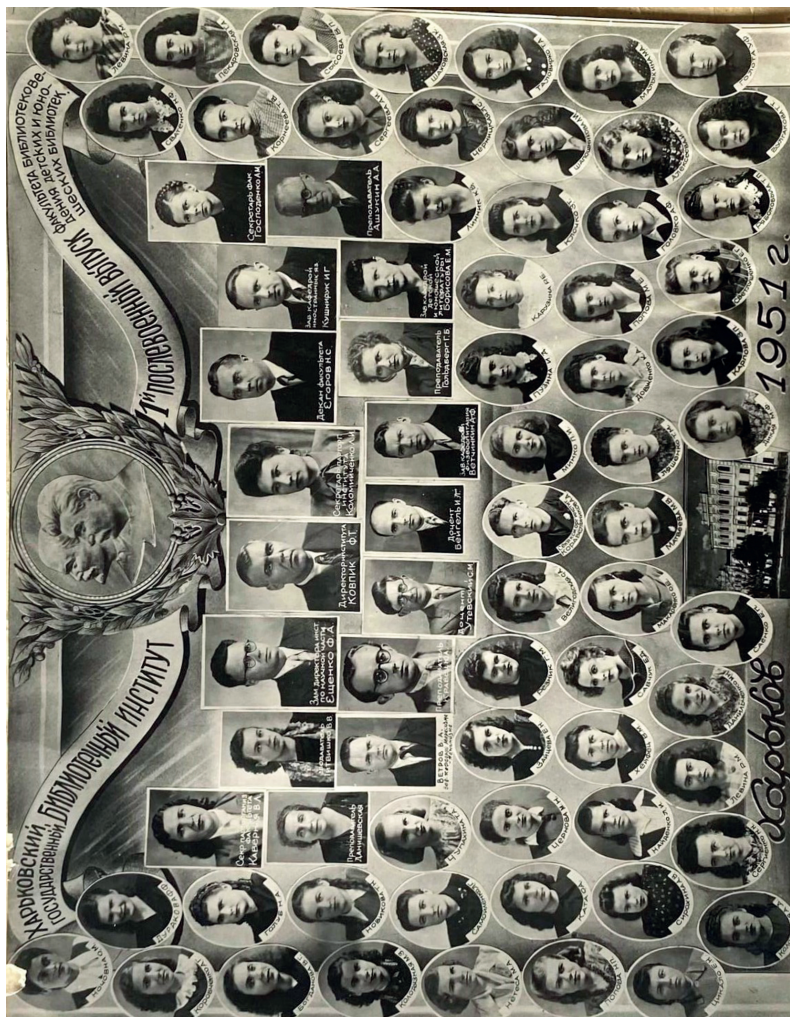

Рис. 24. Витускна планшетка 1-го післявоенного випуску здобувачів ХДБІ. 1951 р. [1].

отекознавства та бібліографії предмет «Галузева бібліографія» поділявся на бібліографію суспільно-політичної літератури, бібліографію художньої та бібліографію історичної літератури. Дисципліна «Бібліотекознавство» включала вивчення історії бібліотечної справи. Для слухачів факультету дитячих та юнацьких бібліотек курс «Загальна бібліографія» було замінено на «Бібліографію дитячої літератури», а дисципліну «Галузева бібліографія» поділено на бібліографію художньої літератури та бібліографію науково-популярної літератури [1].

Під час практики 1950/1951 н. р. студенти факультету дитячих бібліотек обробили 15 тис. книг. Здобувачі факультету бібліотекознавства пропрацювали 13 тис. книг, склали 11 каталогів і влаштували 71 книжкову виставку, підготували 18 бібліографічних оглядів, впорядкували фонди Лозівської районної бібліотеки, взяли активну участь у роботі центральної бібліотеки Вовчанського району.

Таким чином, на початку 1950-х рр. підготовка бібліотечних фахівців вищої категорії в м. Харкові повністю відновилася. Пройшовши довгий шлях з кінця 1920-х рр. шляхом експериментів і невдач, у Харкові вдалося створити сталу інституційну традицію підготовки фахівців бібліотекарів. Змінювалися умови, заклади вищої освіти, науково-педагогічний склад, що забезпечував викладання фахових дисциплін. Але не змінилося бажання у студентів отримати фах бібліотекаря та стати провідником у насиченому інформаційному середовищі. Більшість з них пішли працювати за фахом у різноманітні бібліотечні та книгознавчі установи, очолили відомі бібліотеки, наукові організації та музеї.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Харківської державної академії культури. 1947–1954 рр.
2. Бабкова Н. В. Запровадження вищої бібліотечної освіти в Україні у другій декаді XX ст. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2024. Вип. 65. С. 121–142.
3. Бабкова Н. В. Підготовка фахівців бібліотечного профілю на базі Харківського інституту політичної освіти: історія, проблеми дослідження та музеєфікації. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2025. Вип. 67. С. 205–216.
4. Бабкова Н. В. Факультет політичної освіти Харківського ІНО імені О. Потебні: становлення, розвиток, перспективи музеалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки* : зб. наук. пр. Харків, 2025. Вип. 40. С. 95–104.
5. Бачинська Н. А. Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні: етапи розвитку та характерні ознаки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 3. С. 57–67.
6. Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 1. С. 32–35.
7. Бібфак перед практикою. *За масову комосвіту*. 1932. № 25. С. 2.

8. Бондаренко — куркульський агент. *За масову комосвіту*. 1932. № 37. С. 1.
9. Бурба О. Питання підготовки кадрів. *Радянська бібліотека*. 1937. № 1. С. 18–24.
10. Бюлетень Народного комісаріату освіти УСРР. 1928. № 6. С. 85–86.
11. Ведмідь Ф., Колісник М. Бібліотека на ділі виконує ухвалу ЦВК. *За масову комосвіту*. 1932. № 46. С. 2.
12. Грібненко. Наша практика. *За масову комосвіту*. 1931. № 13. С. 3.
13. Гуменчук А. В. Вища бібліотечно-інформаційна освіта: еволюційні трансформації та закономірності розвитку : монографія. Київ : Ліра-К, 2024. 284 с.
14. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-4923. Оп. 1. Спр. 1.
15. ДАХО. Ф. Р-4923. Оп. 1. Спр. 4.
16. Євсєєв О. І., Виноградов А. П., Майборода О. А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті. *Учені записки / Харків. держ. бібл. ін-т. Харків, 1957. Вип. 3. С. 3–51.*
17. Жовтинський. Практика в Черкаському ТКО. *За масову комосвіту*. 1932. № 12. С. 2.
18. З практики III-го курсу в Москві. *За масову комосвіту*. 1932. № 8. С. 2.
19. Зільберштейн А. І. Професія політосвітника та його підготовка. *Шлях освіти*. 1927. № 6/7. С. 14–26.
20. Капустін. Зроби бібліотеку зразковою. *За масову комосвіту*. 1935. № 34. С. 2.
21. Кастеллі. Київський бібліотечний факультет ВУІКО. *Бібліотека у соціалістичному будівництві*. 1935. № 2. С. 30–35.
22. Кривчиков С. Там, де вирощуються кадри. *Радянська бібліотека*. 1937. № 11/12. С. 44–45.
23. Кушнарєнко Н. М. Вища бібліотечна освіта України в контексті гендерного підходу. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 43. С. 69–78.
24. Кушнарєнко Н. М., Соляник А. А., Березюк Н. М. Надія Яківна Фрідьєва — бібліотекознавець, педагог, фундатор вищої бібліотечної освіти в Україні. *Фрідьєва Надія Яківна : (до 120-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажчик / Харків. держ. акад. культури, Б-ка ; [уклад.: С. В. Євсєєнко, Н. М. Березюк]. Харків, 2015. С. 14–19.*
25. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту : монографія / наук. ред. Т. М. Попова. Одеса : ТЕС, 2010. 427 с.
26. Майборода А. Харьковский государственный библиотечный институт. *Красный библиотечарь*. 1941. № 6. С. 34–37.
27. Майборода О. Про кабінет бібліотечної роботи. *Політосвітник*. 1929. № 2. С. 7–8.
28. Майборода О. Перебіг бібліотечного походу на Харківщині. *Політосвітник*. 1930. № 3. С. 30–33.
29. Матвієнко, Миколок. Кабінет біроботи. *За масову комосвіту*. 1932. № 47. С. 2.
30. Мужицький І. З бібліотечної практики. *За масову комосвіту*. 1931. № 4. С. 3.
31. Мунтян. Перше місце — бібфаку. *За масову комосвіту*. 1932. № 49. С. 2.
32. Мунько Т. Робота бібліотечного кабінету Х.І.П.О. *Радянський книгар*. 1930. № 11. С. 22–23.
33. Навчання аспірантури. *За масову комосвіту*. 1932. № 52. С. 2.
34. Олехова. Відстанню бібліотечного покласти край. *За масову комосвіту*. 1931. № 11. С. 4.
35. Опортуніст — зривач соцзмагання. *За масову комосвіту*. 1932. № 2. С. 1.

36. Постанова кафедри бібліотекознавства ВУІКО. *Бібліотека у соціалістичному будівництві*. 1932. № 11. С. 27–29.
37. Потрібне чітке керівництво. *За масову комосвіту*. 1932. № 15. С. 2.
38. Пропедевтична практика 1-го курсу. *За масову комосвіту*. 1931. № 7. С. 4.
39. Резник. Підсумки роботи бібліотеки за 1931–1932 навчальний рік. *За масову комосвіту*. 1932. № 39. С. 2.
40. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ — 20-ті роки ХХ ст.) : монографія / наук. ред. О. С. Онищенко. Київ : Четверта хвиля, 2009. 271 с.
41. С.Н.Р. у боротьбі за підготовку кадрів. *За масову комосвіту*. 1931. № 19. С. 2.
42. Троїцька О. Про організацію фахової практики. *За більшовицькі бібліотечні кадри*. 1936. № 4. С. 1.
43. Фалькович Р. Вечірній бібліотечний факультет ВУІКО без відриву від виробництва в 1934 р. *Бібліотека у соціалістичному будівництві*. 1934. № 9. С. 17–21.
44. Фридьєва Н. Підготовка бібліотечних кадрів на Україні (библіотечное отделение Института политросвета в Харькове). *Красный библиотекарь*. 1930. № 10. С. 42–45.
45. Фридьєва Н. В похід за бібліотеку. *Політосвітник*. 1929. № 2. С. 17–20.
46. Хроніка. *Бібліотека у соціалістичному будівництві*. 1935. № 7. С. 64.
47. Хроніка. *Радянська бібліотека*. 1937. № 5/6. С. 56.
48. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 1362.
49. ЦДАВО. Ф. 2. Оп. 5. Спр. 1353.
50. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4583.
51. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 804.
52. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1389.
53. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 62.
54. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 352.
55. ЦДАВО. Ф. 337. Оп. 1. Спр. 7697.
56. Шварц Г. Про стан роботи факультету дитячої та юнацької літератури. *Радянська бібліотека*. 1938. № 5. С. 43–44.
57. Шекман. Кабінет книгопоширення в боротьбі за якість навчання. *За масову комосвіту*. 1932. № 47. С. 2.
58. Яременко, Гончаренко. Наш шлях. *За масову комосвіту*. 1932. № 18. С. 1.